

„Etc”, jóllehet jelenlegi ismereteink szerint többször nem jelent meg. A könyvben a kiadások láthatóan a teljesség igényével vannak felsorolva, de egyes műveknél, néhány kiadás említése után oda van írva, hogy „Etc”. Nagyon nehéz ezzel megbarátkozni. Laskai Osvát ugyanitt, mint a *Rosarium* kiadója szerepel. Ez sem igaz, Pelbárt halála miatt ő csak a negyedik kötetet rendezte sajtó alá. Ennél az említésnél több szegénynek nem is jutott, úgy ahogy van kimaradt a kötetből, pedig „*Exempla Historica*” nála is található. Az előszóból kiderül, hogy az összeállításból tudatosan kimaradt két nagyobb kör, ezek egyike a középkori legenda. Ezt el lehet fogadni. A másik kihagyott csoport az eseti híradás (*Relatio*, *Newe Zeitung*, *Avviso*... stb.). Ezzel már nagyon nem értek egyet, mert bizony ezeket szerepeltetni kellett volna, igaz, hogy nagyon megnövelte volna a terjedelmet. Az összeállító némi magyarázat után közli, hogy azért „mégis beiktattam néhányat, amely vagy igen korai [...] vagy unikális darabnak látszik. De csak látszik, és nagyon valószínű, hogy az általam közölt anyagban is van átfedés”. Lehetne még észrevételeket tenni a könyv más részeivel (pl. Mossóczy Zakariás) kapcsolatban is, de nem érdemes. A bevezetés ugyanis szinte egyébről sem szól, mint hogy ne lepődjünk meg, ha az összeállításban tévedésre, pontatlanságra bukkanunk, vagy hiányt találunk. Valójában nem is ezen lepődünk meg.

Nem állítható, hogy ez a hatalmas adattár minden haszon nélkül való, de ha egy kézikönyvben ennyi a kétséges rész, akkor sajnos forrásmunkaként nem vehető figyelembe. Itt visszautalnék az összeállító szavaira, hogy azoknak szánja művét, akik „általában szeretnek tájékozódni”. És ezek ugyan kik lennének?

A könyv végén a hat oldal terjedelmű, impozáns irodalomjegyzéket látva, a gyanútlan érdeklődőben tovább erősödhet az, a bevezetőben már említett benyomás, hogy megbízható, alapos és szakszerű könyvet tart a kezében. A kétnyelvű, latin és magyar cím ugyanezt sugallja, úgyhogy a megtevés szinte tökéletes. Csak szinte, mert a tartalomjegyzék, a rövidítések, a lelőhely- és irodalomjegyzék csak latin, a bevezetés csak magyar nyelvű.

Az előszóból még megtudható, hogy a Balassi kiadó a közeli jövőben honlapot kíván indítani, ahol nemcsak olvasni lehet majd az anyagot, hanem javítani is. Ez csak akkor életképes gondolat, ha hiteles felelőse van a vállalkozásnak. Ha viszont a könyv anyaga a világhálóra kerül, és közös erővel pótolgatva és javítgatva lesz, mi értelme volt ebben az állapotában kiadni? De ha már kiadták, nem lett volna-e elég, jóval kisebb költséggel, szöveglemezen (CD-rom) közkinccsé tenni?

Míndezek után, ha föltesszük a kérdést, hogy egy ilyen esetleges, még az összeállító szerint is minden alaposságot nélkülöző, eredetileg saját használatra készült, szubjektív szempontok szerint szerkesztett és válogatott adathalmazt, lektorálás nélkül, jelentős támogatással és nem kis költséggel érdemes volt-e nyomtató prés alá adni, az én válaszom rövid: nem. Bár Borsa tanár úr mindig mondogatja, hogy a legrosszabb bibliográfia is jobb, mint a semmi.

BORDA LAJOS

A magyar térképészet nagyjai. Lipszky János (1766–1826), Mikoviny Sámuel (1700–1750). Tudományos emlékülések előadásai és katalógus. Szerkesztette: PLIHÁL Katalin, REISZ T. Csaba, TÖRÖK Enikő. Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Osiris Kiadó, 2001. 305 l.

A kötet két térképészeti konferencia és kiállítási anyagát adja közre. Az 1998. dec. 14-én rendezett, Lipszky János munkásságát méltató emlékülés előadásait a „Gondolattól a megvalósulásig” címet viselő első részben olvashatjuk. A jól átgondolt, szakszerű redakció (Plihál Katalin és Reisz T. Csaba munkája) jóvoltából az egyes tanulmányok úgy illeszkednek egymáshoz, hogy Lipszky életéről, munkásságáról, valamint arról a művelődéstörténeti háttérrel, amelyben élt és alkotott, igen plastikus kép bontakozik ki, s még a nem beavatott, azaz, nem kartográfus olvasó is haszonnal forgathatja a könyvet, sokat tanulhat belőle.

Ugyanez jellemzi a könyv másik részét, amelyben a Mikoviny Sámuelről 2000. márc. 23-án elhangzott előadások szerepelnek „...A haza szeretete hajt minket előre” cím alatt, Plihál Katalin és Török Enikő szerkesztésében. A kötet értékét, szépségét a közreadott illusztrációk – térképek, levéltári dokumentumok, metszetek, rajzok, portrék, címerek – emelik. A kötethez Klinghammer István, az ELTE rektora, a Térképtudományi Tanszék vezetője írt előszót („A magyar térképészet Mikoviny Sámuelről Lipszky Jánosig”), amelyben fölvezet a magyar polgári térképezés útját a 16. század első felétől (Lázár és Honterus térképeitől) a 18. század végéig. A nemzetközi háttér ismertetéséből kiderül, hogy a 18. század elejétől kezdve a francia térképészet jelent a mintát Európában, s ezzel a mércével mérve is mind Mikoviny, mind Lipszky munkássága, eredményei igen jelentősek (pl. a kartográfia matematikai problémáinak fölismerése, a méréseken alapuló helymeghatározás).

Lipszky Jánosról kilenc tanulmányt, s részletes német nyelvű összefoglalót, Mikovinyről tizenkét előadást és ezek német rezüméit tartalmazza a kiadvány, így nemcsak a hazai, hanem a külföldi könyvtárak és a téma iránt érdeklődő külföldi szakemberek számára is hozzáférhetővé válik a közreadott értékes anyag.

Reisz T. Csaba a híres *Mappa Generalis* elkészítésének körülményeiről értekezik („A központi kormányzatek és a vármegyék szerepe a Lipszky-térkép elkészítésében”). Az általános művelődéstörténeti kérdéseket is felvető, igen alapos kutatásokra épülő tanulmány érdekes képet nyújt a 18. század végének és a 19. század első évtizedeinek világáról: kik milyen erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy Lipszky János, a tehetséges császári-királyi katonatiszt elkészíthesse pontos méréseken alapuló, a korábbi térképek hibáit kiküszöbölő térképét Magyarországról. Támogatói közt olyan neveket találunk, mit gr. Vécsey Siegbert, gr. Festetich György, gr. Széchényi Ferenc és József nádor. A Helytartótanács 1798-tól 1810-ig segíti a vállalkozást, a szükséges csillagászati expedíció koordinálását is közköltésen végezteti. A munka azonban ennek ellenére lassan haladt, s a késleltetésben

az egyes vármegyék ellenállása is szerepet játszott: sok helyen nem voltak megfelelően képzett megyei tisztviselők, akik a vármegyék helységeinek jegyzékét ellenőrizték volna, vagy egyszerűen nem ismerték fel a folyamatban lévő munka jelentőségét, s ebből adódtak bizonyos pontatlanságok. A kéziratos térképanyag előkerülése után már lehetséges az egyenetlenségek vizsgálata.

Bartha Lajos tanulmánya a kiváló matematikus és elméleti csillagász Bogdanich Imre Dániel (1762–1801) szerepét mutatja be a Lipszky-térkép létrejöttében („Bogdanich Imre Dániel felsőgeodéziai méréseinek eredményei Lipszky Magyarország-térképének tükrében”). A fiatalon elhunyt, rendkívül tehetséges Bogdanichról fölvázolt portré nemcsak tudománytörténeti vonatkozásai okán, hanem az ember sorsa felől nézve is elgondolkodtató: a gyenge egészségű tudós önmagát nem kímélve vállalkozott egy rendkívül nehéz expedícióra, hogy a Lipszky-térképhez szükséges csillagászati alappontok pontos meghatározásához juthassanak. Áldozatul adta életét, tehetségét, szépen induló tudósi karrierjét egy olyan tudományos vállalkozásért, amelynek eredménye csak évtizedek múltán volt érzékelhető: a kronométer előtti idők legpontosabb mérési adatait sikerült az expedíció során elvégeznie, s ezzel a hazai kartográfia fejlődését elősegítette.

A Lipszky-térkép forrásait, előzményeit feltáró tanulmányában – „Térképi források és gédletek a »Mappa generalis regni Hungariae...« szerkesztésénél” – Plihál Katalin beszámol arról a szerencsés eseményről is, amikor 1997-ben az OSZK egyik budapesti antikváriumtól megvásárolt egy nagyobb mennyiségű kéziratos térképgyűjteményt. Kiderült, hogy ebből az anyagból 62 mű a *Mappa Generalis*... előmunkálatai során készült, közülük 37-et pedig Lipszky maga rajzolt. Arra is fény derült a kéziratos térképek átvizsgálása során, hogy valamikor a Bibliotheca Hedervariana gyűjteményébe tartoztak, a rajtuk levő könyvtári bélyegző tanúsága szerint (amelyet a legutolsó tulajdonos nem tudott eltávolítani róluk). E kéziratos térképanyag előkerülése során a szerző a Khuen-Héderváry kastély könyvtárának sorsáról is ír: a gazdag főúri könyvtár

hogyan pusztult el a II. világháború katalizmájában. Az OSzK-ba került térképeket Plihál Katalin öt csoportba sorolva ismerteti, majd a tanulmány utáni Függelékben a térképekről a művek eredeti rendje alapján pontos címleírást közöl.

Zachar József frása („Lipszky János, a császári-királyi tiszti”) a korabeli hadügy, hadseregszervezés és hadviselés összefüggéseinek kontextusában mutatja be a jeles térképész-katonatisztet, aki 1783-tól 1813-ig tényleges katonai szolgálatot töltött be, s eközben készítette el Magyarország-térképét. Maga a korszak, amely háborúk jegyében zajlik – az utolsó török háború 1787-től 1790-ig, majd a Habsburg Birodalom háborúi Napóleon ellen –, éppen nem kedvez az ilyen munka- és eszközigényes tudományos és mérnöki tevékenységnek. Hogy mégis elkészült a nagy mű, abban nemcsak a tehetségnek és a munkabírásnak, hanem Lipszky egész jellemének, emberségének is komoly szerepe volt: akárcsak Bogdanich, ő is szolgálatnak tekintette munkáját és nem sajnált sem anyagi, sem szellemi áldozatot hozni érte. Varga Domokosné szintén tudósportré fölvázolásával járul hozzá, hogy a térképészethez elengedhetetlen csillagászati kutatások 18. századi helyzetét megvilágítsa („Zach János Ferenc szerepe Lipszky Magyarország-térképének megszületésében”). Röviden összefoglalja Zach János Ferenc életrajzát és munkásságát, külföldi útjait és kapcsolatait, pl. ismeretséget W. Herschelrel, az Uranus bolygó fölfedezőjével. Zach kezdeményezésére épült föl a korabeli legkorszerűbb csillagvizsgáló a Gothához közeli Seebbergen. A tanulmány végén ismerteti levelezésének Lipszky munkájára vonatkozó részleteit, összesen húsz ide kapcsolódó levél kivonatát közli.

A tudósportrék sorát Kardos József folytatja („Schedius Lajos, a felvilágosult szellem embere”). Egy rendkívül sokoldalú tudóssal ismerteti meg az olvasót, aki a magyar felvilágosodás korának ugyanolyan fontos szereplője, mint a sokkal szélesebb körben ismert irodalmárok (pl. Kazinczy Ferenc), vagy a Martinovics-mozgalom résztvevői (közülük Öz Pálhoz baráti kapcsolat fűzte Schediust). Iskolaszervezői munkássága is igen jelentős; a Lipszky-térkép megszületéséhez is szervezőként kapcsolódik: kezdetben nyilvános-

ságot biztosított a munkálatok megindulásának, majd a *Zeitschrift von und für Ungern* folyóiratban 1802 és 1804 között cikkeket ír a térképészeti munkálatokról, Lipszky halála után pedig gondoskodik a térkép új, javított kiadásáról.

Papp-Váry Árpád Lipszky János térképeinek kiadásait ismerteti („Lipszky Magyarország-térképének hatása a hazai és az európai térképészetre”). A vasútépítések és a folyószabályozások a 19. század folyamán szükségessé tették a pontos térképek megjelentetését. Lipszky térképeit nemcsak a Habsburg Birodalomban (Bécs, Pest, Prága), hanem külföldön is kiadták (Berlin, 1811–16, Edinburgh, 1814, London, 1834), de alapul szolgáltak különféle tematikus térképek készítéséhez is (pl. 1827-ben Magyarország néprajzi térképének elkészítéséhez). Soós István történész arra keresi a választ tanulmányában, hogy milyen mértékben és céllal támogatta József nádor Lipszkyt munkája sikeres véghezvitelében („József nádor és Lipszky János”). A hasznosság és az ország felemelkedésének elősegítése, a gazdasági, hadászati és közigazgatási problémák megoldásának szándéka az a mozgatóerő, amely a nádor aktivitását a térképészeti vállalkozás felkarolásában elsősorban vezérelte. A dolgozat a reformkort közvetlenül megelőző, talán bizonyos mértékig azt elő is készítő, politikai, közigazgatási folyamatairól ad jól dokumentált, árnyalt képet.

A tanulmányok sorát Plihál Katalin német nyelvű összefoglalása („Der Hintergrund der Entstehung von János Lipszkys Landkarte”) és Reisz T. Csaba bibliográfiai összeállítása („Válogatott irodalom Lipszky János életéről és működéséről”) zárja.

A Mikoviny Sámuel munkásságának szentelt előadásokból szintén érdekes és tanulságos körkép bontakozik ki. Barta János átfogó tanulmánya („Magyarország a 18. század első felében”) a 18. század politikai, művelődési és gazdasági viszonyainak bemutatására vállalkozik. Szakít a pesszimista felfogással Magyarország sorsát illetően: a karlócai és a szatmári béke a hosszú török uralom után az Európába való visszatalálás útját nyitotta meg. Már a könyv előző részében is föltűnhetett az olvasónak, hogy a magyarországi tudományos élet kialakulásának, fej-

lődésének a Habsburg Birodalom a 18. század utolsó évtizedeiben megfelelő keretet, körülményeket biztosított; Barta János koncepciója pedig ezt a képet visszafelé, a század első felére is kiterjeszti. Mikoviny életrajza, munkássága, amely a 18. század első felére tehető, kettős köztudósdást mutat: hungarus-tudata a magyar kultúrához köti, a bécsi Udvari Kamara alkalmazottjaként pedig a tágabb, európai tudományosság látószögét, eredményeit is hasznosítani tudja. Mindezekről Reisz T. Csaba kutatásai adnak részletesebb képet: levéltári források alapján kiegészíti a Mikovinyről tudható adatokat. Mérnöki, bányászati munkásságát, a gyakornokok betanítására vonatkozó dokumentumokat ismerteti („Mikoviny Sámuel udvari kamarai mérnök”).

A tanulmányok közül még három foglalkozik általános kérdésekkel. Mélykúti Gábor („Földmérés és térképészet a 18. században”) a mérnöki munka és az adott kor technikai színvonalának kapcsolatára mutat rá. A geodézia a 18. századig csak lokális, kis terjedelmű mérésekre volt alkalmas. Mikovinynek ezeket a korlátokat kellett átlépnie és megteremtenie az országos méretű, központi szervezettséget igénylő, alapvető elméleti és gyakorlati feltételeket. Korszerű műszerek hiányában mégis képes volt jól áttekinthető, pontos térképeket készíteni segítői, tanítványai közreműködésével. A szerző kiemeli Mikoviny sokoldalúságát: térképészeti vonatkozásban egyesítette a matematikus, csillagász, geodéta, topográfus, kartográfus, rézmetsző és műszerszerkesztő tudását. Am arra a kérdésre, hogy mi adott erőt, szellemi háttérrel ehhez a nem mindennapi teljesítményhez, életet felörlő, hatalmas munkarendülethez, Vinkovics Márta tanulmányában találunk magyarázatot („Mikoviny Sámuel tudomány szemlélete”). Az ország északi részének evangélikus közösségéből származó Mikoviny jó iskolákban – Eperjesen, Besztercebányán – tanult, szellemére nagy hatást gyakorolt a pietizmus és a fiziko-teológiai gondolkodás. Itt jsmét egy irodalmi párhuzamra hívhatjuk föl a figyelmet: a Newton nevéhez fűződő eszmei áramlat a 18. században az irodalom és a filozófia sok képviselőjére, pl. Csokonai Vitéz Mihályra is hatással volt. Mikoviny

Jénában és Halléban folytatott tanulmányokat, ahol a descartes-i tudományfelfogást és a kritikai racionalista szellemi magatartást tanulhatta meg Hermann Frankétól és Franz Buddeustól. Ezen az alapon fogalmazódik meg a matematizálás igénye a térképészetben: a biztos ismeret megtalálásának eszköze a matematikai módszer, ezért Mikoviny semmit nem bízott az érzékelésre és a megfigyelésre, csak műszeres méréssel dolgozott.

Czigány István érdekes szakmai anyaggal gazdagítja a 18. századról kialakult ismereteinket. Tanulmánya – „Hadmérnökök és haditérképészet a Magyar Királyságban a 17. század végén és a 18. század elején” – arról ad képet, hogy a hadászat milyen módon járult hozzá a civil mérnöki tevékenységek fejlődéséhez. A töröktől visszafoglalt területek felmérése, a folyók (Duna, Tisza, Dráva, Száva, Maros) feltérképezése, a békés építőmunka megszervezése nagyobb szerephez juttatta a civil kamarai mérnököket, így Mikovinyt is. Az 1717-ben megalapított bécsi hadmérnöki akadémia fontos szerepet játszott a korszerű technikai képzésben. Németh József technikatörténeti áttekintésében („Mérnöki szerepek és lehetőségek a 18. században”) a középkori előzményektől kezdve a 18. századi intézményekig követi nyomon a technikai kultúra fejlődését. Kiemeli, hogy a bányászat számított a matematikai, geometriai, térképészeti ismeretek legfőbb „megrendelőjének” s részletesen ismerteti a 18. századi iparosodás, elsősorban a bányászat helyzetét.

A további öt előadás az univerzális szakemberként számon tartott Mikovinyt mutatja be. Török Enikő a térképészt („Mikoviny Sámuel megvetérképei”) méltatja, aki fiatalon Bél Mátyás *Prodromus*-ához készített metszeteket (1723), majd Bél *Notitiájának* keretében látott hozzá Magyarország föltérképezéséhez, az első négy kötetben 9 megye 11 térképe készült el. Mikoviny hatása széles körben érvényesült selmecebányai tanári munkája jóvoltából. Elismertségét jelzi, hogy a berlini Tudós Társaság tagjává választotta, s a nürnbergi Homann-cég is érdeklődött térképei iránt, a Pozsony megyéről készült térképét 1757-ben ki is adta. A szerző sok adattal támasztja alá konklúzióját, miszerint Mikoviny

térképészeti tevékenysége nemzetközi színvonalon állt. Bartha Lajos írása („Mikoviny Sámuel asztrogeodéziai méréseiről”) ezt a véleményt más oldalról is megerősíti. A csillagászati alapon végzett földrajzi helymeghatározásban a francia és angol geodéták jártak elől a 18. század első évtizedeiben, s Mikoviny térképészeti tevékenysége éppen ekkor, 1725 és 1735 között bontakozott ki; altdorfi és nürnbergi tanulmányai során (1721–23) foglalkozott csillagászzal. Legfőbb érdeme az asztrogeodéziai munkálatok elkezdése volt. Sváb János a polihisztor Mikoviny gépészeti oktatómunkáját értékeli („Egy 18. század eleji magyar polihisztor”), Csath Béla előadása pedig a Selmezbányán végzett vízgazdálkodási tevékenységét ismerteti („Mikoviny Sámuel selmezbányai vízgazdálkodási munkálata”). A Selmec környéki tavak kiépítése a 18. század első felében Mikoviny tervei és részben vezetése alapján történt meg. Zsámboki László a selmezbányai tanintézet megalapításának, valamint Mikoviny tanári munkájának jelentőségéről ír: a Habsburg Birodalom első államilag létrehozott és támogatott műszaki felsőoktatási intézményében Mikoviny már a megalakulás évében tanított. Tanítványai közül Josef Karl Hell gépkonstruktőr hidraulikai és aerodinamikai gépei világhírnévre tettek szert („Mikoviny Sámuel és a magyar műszaki felsőoktatás megszületése”).

A pompás kötetet végül a kiállítás anyagából készített válogatás és képanyag zárja.

DUKKON ÁGNES

La France des humanistes. Henri II Estienne, éditeur et écrivain. Par Judith KECSKEMÉTI, Bénédicte BOUDOU et Hélène CAZES. Étude préliminaire par Hélène CAZES. Préface de Jean CÉARD. Sous la direction de Jean CÉARD. [Europa Humanistica.] Brepols Publishers n. v., Turnhout, Belgium, 2003. LXVIII+764 l.

Egy nagy szerelem vált valóra akkor, amikor Kecskeméti Judit megszervezte, és jelentős részben maga végre is hajtotta az Henri II Estienne

(1528/1531–1598) kiadói és tudományos tevékenységét bemutató vaskos dokumentumkötet sajtó alá rendezését. A könyv tartalma: előszavak, ajánlások, ugyanakkor tartalmukat tekintve tudományos esszék, filológiai hitvallások (ars philologica), a 16. századi értelmiségi lét hétköznapijait és ünnepeit megközelíthetővé tevő latin és görög szövegek gyűjteménye.

A műfaj nem ismeretlen. Több nagyobb gyűjtemény is napvilágot látott már (talán a legizgalmasabbak Erasmus Roterodamus, vagy Jacques Lefèvre d'Étaples előszavai), a szakirodalomban számon tartunk klasszikust (SCHOTTENLOHER, Karl: *Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts*. Münster, 1953), és fiatal történész munkáját is (VOGEL, Sabine: *Kulturtransfer in der frühen Neuzeit. Die Vorworte der Lyoner Drucke des 16. Jahrhunderts*. Tübingen, 1999). Kecskeméti Judit is az előszavak vizsgálatának művelődéstörténeti jelentőségéről beszélt a magyar szakembereknek Szegeden 1999-ben (J. K.: *Viri humanissimi*. Szeged, 1999. /Lectura 4./)

Kecskeméti Judit kezdeményezte azt a programot is, amelynek keretén belül a republica litteraria bemutatása az előszavak rendszeres összegyűjtésével és jegyzetelt kiadásával folyik. A program háttérintézménye, K. J. egykori munkahelye, a CNRS (Institut de Recherche et d'Histoire des Textes, Paris.) A program és a sorozat címe: „Europa humanistica. Les humanistes transmetteurs des textes”. A sorozatban szerepelni fog mindenki, aki 1600 előtt született, és 1500 előtt keletkezett szöveget kiadott, fordított, jelentős apparátussal interpretált (a „transmissio” bármely tevékenységi részét művelte). Az Europa Humanistica-program keretében megjelen első kötet (*La France des humanistes. Hellenistes I*. Brepols, Turnhout, Belgium, 1999.) 12 francia, illetve Franciaországban tevékenykedő humanista működésével foglalkozott. Az életrajzi bevezetőket az általuk kiadott művek (szövegkiadások, fordítások) kronológiai rendben haladó felsorolása követte bibliográfia megadásával. A kötet jelentősége a kiadott szövegekhez kapcsolódó egykori kiadói, szerzői előszók, ajánlások, versek stb. mellékelésében, tehát az akkori műhe-